

KARI ENQVIST Uskomaton matka usko- vien maailmaan. Helsinki: WSOY 2012. 230 s.

Kosmologian professori Kari Enqvist tarjoaa ajatuksensa uskonnosta otettavaksi tai jätettäväksi kuin metsästä löytyneen ”eriskummallisen kukkasen” (s. 6). Teos ei ole uskonnontutkimus vaan matkakertomus, jossa Enqvist pohtii omaa uskonnottomuuttaan suhteessa uskontoihin. Kirjaan mahtuu monenlaisia aineistoa kaunokirjallisuutta lähentyistä kuvailuista uskonto-kriittiseen argumentaatioon. Monet Enqvistin kuvauksista ovat mieleenpainuvia, mutta millaisia ovat kirjan argumentit?

Teoksen alkuluvut 2 ja 3 kertovat Enqvistin taustasta ja tiedenäkemyksestä. Keskeiseksi teemoiksi nousevat tieteen luotettavuuden perustelu ja uskonnollisen ”toisenlaisen tiedon” mahdollisuuden kritisoiminen. Luvut 4 ja 5 kritisoivat ”jumala-aistiin” ja pyhiin kirjoihin perustuvaa uskoa, luku 6 uskonnolliseen yhteisöllisyyteen ja uskonnollisiin kokemuksiin perustuvaa uskoa. Keskeinen teema on uskonnollisen monimuotoisuuden ongelma. Siinä missä tiedeyhteisön sisäiset pienet erimielisyydet ovat Enqvistille merkki tieteen itseään korjaavasta toiminnasta, eri uskontojen suuret erimielisyydet vievät uskonnollisilta väitteiltä uskottavuuden.

Luvuissa 7 ja 8 Enqvist käsittelee evidentialismin pyrkimystä esittää todisteita Jumalan olemassaolosta. Enqvistin mukaan jumalatodistukset esittävät ”aukkojen Jumalan” ratkaisuna tieteen mysteereille, vaikka parempi olisi odottaa tieteellistä selitystä. Uskonnollinen usko ja uskonnottomuus perustuvat Enqvistin mukaan tunteeseen, eivät tieteeseen. Tämä on kirjan ilosanoma epäuskoisille, mutta samalla myös kritiikkiä uskoaan älyllisesti perustelevia ja analysoivia uskova kohtaan.

Kirjan loppuosaa käsittelee uskonnon yhteiskunnallista vaikutusta. Luvut 9 ja 13 perustelevat uskon ja moraalien erottamista. Uskonnollisen yhteiskunnan esimerkiksi Enqvist nostaa natsisaksan, uskonnottoman yhteiskunnan esimerkeiksi Ruotsin ja Tanskan. Kristinuskoon kuuluu ”kiistaton pyyteettömän lähimmäisenrakkauden ideaali” (s. 197). Uskovien hyvät teot tapahtuvat kuitenkin uskonnosta huolimatta, ei uskonnon vuoksi. ”Hyvää on tyypillisesti tehty siellä, missä kristityt ovat unohtaneet Raamatun, työntäneet sen laatikkoon ja toimineet universaalien eettisen vakaumuksensa siivittäminä; – – pahaa tehdään siellä, missä Raamattuun ja sen kirjaimien liimaudutaan kuin karpäspaperiin” (s. 198). Enqvistin mukaan moraalinen toiminta onnistuu siis paremmin ilman uskontoa. Ihmisarvollekin löytyy uskonnon ulkopuolinen peruste. Tieteellinen maailmankuva ”opettaa meitä kunnioittamaan ja vaalimaan elämää sen kaikissa muodoissa, sillä vain elämä on kynttilä, joka kykenee valaisemaan kosmoksen pimeyttä” (s. 200).

Luvut 10 ja 11 pohtivat uskonnon ja luonnontieteen vuorovaikutusta. Enqvist myöntää kristinuskon vaikuttaneen tieteen historiaan myös myönteisesti, mutta katsoo tämän olevan satunnaista. Tieteen historia ei ratkaise nykyisen tieteen luonnetta, mutta esimerkit uskon ja tieteen konflikteista kuvaavat Enqvistin mukaan niiden todellista olemusta. Kuten moraalikysymysten kohdalla, myös tieteen kehityksessä kristinuskon tai uskovien myönteinen vaikutus ei ole yleensä johtunut uskosta vaan uskon jättämisestä sivuun.

Luvut 12 ja 13 jatkavat uskonnon ja yhteiskunnan suhteen käsittelyä. Enqvist aloittaa kritisoimalla lapsikastekäytäntöä, tekee erottelun kastteen juridisen ja teologisen merkityksen välillä ja pitää helvettioppia kauhistuksena. Lähetystyökin saa kritiikkiä. Jos lähetin usko Raamattuun ja kadotukseen on perustee-

tonta, kuten kirjan alkuosa väittää, hänellä ei ole oikeutta suostutella toisia uskomaan samoin (s. 194). Viimeiset luvut 14 ja 15 pohtivat kirkon ja yhteiskunnan tulevaisuutta. Enqvist uskoo uskonnollisuuden kiihtuvan, kun tiede lopulta pystyy selittämään ihmismielen arvoituksetkin. ”Mitä on sielu, mitä synty, mitä pelastus silloin kun tunteva olento on keinotekoisesti luotu?” (s. 218)

Enqvist myöntää, että hänen kuvansa uskonnosta keskittyy negatiivisiin puoliin ja että toisten kuva uskosta voi olla erilainen (s. 211–212). Onkin luonnollista, että lukijat arvioivat myös Enqvistin argumentaation kestävyyttä. Tuskin kukaan halua puolustaa kaikkea uskonnon historiassa, ja Enqvist on sinänsä oikeassa huomioidessaan monenlaisia uskonnollisuuden tyyppejä, ei vain ammattiteologien uskoa. Syvällisen vuorovaikutuksen puute esimerkiksi uusateismin kritikkojen (kuten Alister McGrathin ja David Bentley Hartin), uskonnonfilosofian ja monista teoksen aiheista tehdyn tutkimuksen kanssa syö kuitenkin Enqvistin väitteiden uskottavuutta. Hänen kuvauksensa vastapuolen argumentaatiosta ja uskon perusteista ovat usein olkiukkomaisia eivätkä huomioi vastaväitteitä. Tässä arviossa keskityn silti pohtimaan Enqvistin oman ajattelun lähtöoletuksia.

Enqvistin teoksen tuorein ajatus on mahdollisuus perusteettomaan uskonnottomaan vakaumukseen. Enqvistin mukaan ”uskonnottomuus on sisäinen tunne, joka on empiirisen koeteltavuuden tavoittamattomissa” ja ”ei ole todistusaineistoa, joka saisi minut uskomaan, että Jumala on olemassa. Uskonasioissa en ole evidentialisti” (s. 120). Jumalasta kertovan todistusaineiston mahdollisuus perustuu Enqvistin filosofisiin lähtöoletuksiin. Luotettavan tiedon olisi oltava tieteellistä, mutta tiede sulkee jo määritelmällisesti Jumalan ja ihmeet itsensä ulkopuolelle, sillä ihmeelle ei voi ”kirjoittaa matemaattista lauseketta” (s. 35). Taustalla lienee myös

Enqvistin aiemmissa teoksissa ja puheissa selvemmin esiin tuleva filosofinen ajatus, että empiirisen kumoamisen eli falsifikaation mahdollisuus on ajatusten merkityksellisyyden kriteeri. Uskonnollinen puhe Jumalasta kuvaa uskovan tunnetta, mutta ei edes periaatteessa voi kuvata mitään jumalallista todellisuutta. Siksi kysymys Jumalan olemassaolosta on Enqvistille täysin yhden-tenkevä (s.17).

Toisaalta Enqvist puhuu teokseensa myös uskonnottomuutensa testaamisesta suhteessa ympäröivän maailman uskonnollisuuteen. On kutkuttavaa pohtia, voisiko Enqvistin ajattelun ymmärtää ateistiseksi versioksi Alvin Plantingan reformoidusta epistemologias- ta. Sen mukaan usko on Pyhän Hengen synnyttämä perususkomus, jota voidaan pohtia suhteessa esimerkiksi tieteeseen ja filosofiaan. Erilaisiin ”kumoajiin” eli uskon luotettavuuden kyseenalaistaviin perusteisiin vastaaminen on Plantingalle keskeistä. Enqvist toki kieltää minkään voivan edes periaatteessa kumota uskonnottomuuden tunnetta. Käytännössä hän silti vaikuttaa arvioivan esimerkiksi uskonnollista kokemusta siitä näkökulmasta, riittääkö se kumoamaan hänen uskonnottoman perususkomuksensa. Joka tapauksessa Enqvistin ajatus uskonnottomasta tunteesta jää vaille selkeää määrittelyä eikä taustalla ole pitkälle kehiteltyä tietoteoreettista järjestelmää kuten Plantingalla.

Vaikka uskonnottomuuden tunne olisikin kumoamisen ulottumattomissa, tämä ei vielä suojaa sitä ympäröiviä filosofisia ja moraalisia uskomuksia. Voisiko esimerkiksi Enqvistin filosofinen näkemys falsifikaatiosta merkityksen edellytyksenä olla altis kumoamiselle? Tätä merkitysteoriaahan pidetään nykyfilosofia- ssa laajasti kumottuna. Olisi ollut mielenkiintoista kuulla, kokeeko Enqvist omien filosofisten ja moraalisten uskomustensa muuttuneen kritiikin seurauksena, ja voiko tämän- tyyppisiä uskomuksia hänen mieles-

tään ylipäättään perustella muuten kuin tunteilla.

Uskonnollisen uskon perustana olevan ”toisenlaisen tiedon” kritisoiminen on teoksen keskeisin toistuva teema, mutta millainen on Enqvistin kritiikin taustalla oleva tietokäsitys? Enqvist kiistää edustavansa skientismiä eli tiedeuskovaisuutta, koska ei usko tieteen voivan ratkaista kaikkia ongelmiamme. Enqvist kuitenkin sanoo uskovansa, että tiede on ainoa luotettava tapa tietää (s. 48). Tämä täyttää skientismin määritelmän (Stenmark, *Scientism*, Ashgate 2001). Itse arvioisin, että Enqvistin suhde skientismiin on ristiriitainen. Sanoistaan huolimatta hän käytännössä luottaa myös tieteen ulkopuoliseen tietoon, muun muassa arkikokemukseen ja filosofiaan.

Tavallaan Enqvist ei luota arkijär- keen, koska katsoo tieteen mones- ti kumoavan siihen perustuvia us- komuksia (s. 55). Toisaalta Enqvistin mukaan tieteen taustalla olevat oletukset esimerkiksi luonnon ymmär- rettävyydestä ja säännönmukaisuus- desta ovat myös arkisen elämämme taustalla. Jos uskomme esimerkiksi työmatkabussin olemassaoloon, voimme luottaa myös tieteeseen (s. 46). Tämä argumentti edellyttää näiden tieteen ulkopuolisten uskomus- ten luotettavuuden. Myös kokeellisen luonnontieteen voi mielestäni väittää edellyttävän arkikokemuksen jonkinasteista luotettavuutta. Onhan jonkun luettava havaintolait- teita, suunniteltava kokeet, tehtävä yhteistyötä toisten tutkijoiden kans- sa ja niin edelleen. Tämä edellyttää monia arkijärkeen perustuvia usko- muksia (kuten uskon toisten mielten ja tieteen itsensä olemassaoloon).

Enqvist luottaa yhteisöön osal- listumisen kautta saatavaan tietoon: hänen mukaansa ihminen ei voi täy- sin ymmärtää esimerkiksi suomalai- suutta pelkästään lukemalla siitä kertovia kirjoja tai vastaavasti luon- nontiedettä kasvamatta sisään tut- kijayhteisöön (s. 24–25). Tietoa voi- daan siis hankkia elämällä, tekemäl- lä ja kokemalla, eikä sitä välttämättä

voi kommunikoida sanallisesti. Vaika uskonnolliset yhteisöt ovat Enqvistin mukaan dogmaattisuudessaan haitallisia tiedonhankinnalle, periaate tiedon yhteisöllisestä luon- teesta on kuitenkin läsnä tekstissä.

Enqvist kiistää filosofian luotet- tavuuden monessa kohden. Esimer- kiksi filosofisia jumalatodistuksia kri- tisoidessaan Enqvist toteaa suhtau- tuvansa ”skeptisesti kaikkiin väittei- siin, joita perustellaan pelkästään panemalla sanoja peräkkäin” (s. 108). Tällaista filosofian ei tietysti tarvitse olla: se voi myös vedota inhimilliseen kokemukseen ja tyypillisesti jumalatodistuksissakin tehdään näin. Enqvist ei usko filosofisten taustaoletusten merkitykseen luon- non yksityiskohtien tutkimuksessa (s. 47), mutta ei arvioi taustafiloso- fian merkitystä esimerkiksi teorian selitysvoinan arvioinnissa. Paradox- saalisesti Enqvist katsoo luonnontie- teen jopa kumoavan logiikan lakien luotettavuuden (s. 107). Jää epäsel- väksi, miten tähän filosofiseen joh- topäätökseen voidaan päätyä luot- tamatta logiikkaan tai miten tieteel- listä todistusaineistoa voidaan esit- tää ilman logiikkaa.

Käytännössä Enqvist kuitenkin luottaa moniin filosofisiin näkemyk- siin ja argumentteihin, vaikkei sano niitä filosofiaksi. Näitä ovat esimer- kiksi ajatus tieteellisestä maailman- kuvasta (s. 38–42), tietoisuuden fy- sikaalisuus (s. 39), tiede ainoana luot- tettavana tiedonhankinnan tapana ja tieteen määrittely (s. 48), uskon- nollinen pluralismi ongelmana us-kontojen luotettavuudelle (s. 61) ja universaalin etiikan olemassaolo (s. 198). Enqvistin esittämä uskonnon moraalinen kritiikki on järkeväämpää, jos oletamme moraalirealismin eli kaikki ihmisiä velvoittavan moraa- lisen hyvän ja pahan olemassaolon.

Mikä merkitys skientismin on- gelmilla on Enqvistin uskontokri- tiikin kannalta? Tieteen ulkopuoli- sen tiedon mahdollisuus ei sinän- sä vielä osoita, että uskonnollinen usko olisi perusteltua. Skientismin ongelmat avaavat kuitenkin tietä

sen näkemiseen, ettei uskon tarvitse olla joko perusteetonta tunnetta tai tieteellisesti perusteltua tietoa. Monipuolisempia näkemyksiä asiasta on olemassa. Uskon perusteet vaihtelevat henkilöltä toiselle. (Vainio, *Hitaan järjen kritiikki*, Perussanoma 2011).

Enqvistin käytännön luottamus moniin filosofisiin näkemyksiin on mielenkiintoista myös uskonnolliseen monimuotoisuuden perustuvan uskontokritiikin kannalta. Filosofiasia ja politiikassa vallitsee vastavaa monimuotoisuus. Monista kysymyksistä vallitsee syvä erimielisyys, mutta harva katsoo tämän osoittavan kaikkea filosofiaa ja politiikkaa perusteettomiksi. Tämänkin osoittamiseen tarvittaisiin filosofinen argumentti, jolloin ainakin tämän yhden filosofisen argumentin olisi siis oltava luotettava. Ehkä uskonnollisetkin erimielisyydet voisivat selittyä jollakin muulla kuin kaiken uskonnon perusteettomuudella?

ROPE KOJONEN
TEOL. MAIST., HELSINKI

MICHAEL MARTIN (TOIM.) Ateismi. Tampere: Vastapaino 2010. 429 s.

Kun maailmalla kustantamot painavat ripeään tahtiin uusateistien ja uusateistien kriitikkojen kirjoja, lukija alkaa jossain vaiheessa kaivata jonkinlaista metatason näkökulmaa siihen, mistä keskustelussa (tai sen puutteessa) on kyse. *Ateismilta* (Cambridge Companion to Atheism, 2007, suomentaneet Tapani Hieta-niemi, Jussi K. Niemelä & Tiina Rae-vaara) on lupa odottaa jonkinlaista lääkettä tähän vaivaan, onhan kyseessä suuren yliopistopainon käsikirja, joka yleensä edustaa hyvin korkeatasoista lajityyppiä. Entä auttaako *Ateismin* lääke? Ei aivan toivotulla tavalla. Yritys on kyllä hyvä mutta kirjassa on monia olennaisia puutteita.

Jos jotakuta ärsyttää teistien samoissa sarjoissa julkaisemien teosten satunnainen apologeettinen vire, sama vire toistuu myös *Ateismissa* käänteisenä. Joidenkin kirjoittajien tekstissä paistaa lopun ajan läheisyys. Vaikka analyysi yritetään pitää viilleänä, välillä pinnalle pulpahtaa tarve osoittaa ateismin hienous. Toisinaan tämä seuraa argumenteista, toisinaan ei. Joskus lukijalle tulee olo, että hänelle saarnataan. Tämä on silmiinpistävää esimerkiksi Benjamin Beit-Hallamin ateistien psykologista profiilia koskevassa luvussa, jossa pyrkimyksenä on osoittaa kuinka ateistit ovat "hyviä lähimmäisiä".

Kirjan toimittaja on pitänyt tarkasti huolta siitä, ettei kirjoittajien sivumäärä ylity. Tästä on kuitenkin seurauksena tarve sanoa kaikki mahdollinen hyvin lyhyessä tilassa, mistä ei seuraa kovinkaan tyylikästä jälkeä. Artikkelit tasapainottelevat yleisen, etäännyttävän yhtäältä-toisaalta -tyylin ja kirjoittajan oman erikoisalueen, ajatusten tai argumenttien esittelyn välillä. Tämän genren kirjoissa ensimmäinen lähestymistapa olisi mielestäni huomattavasti parempi; näin lukijalle muodostuisi laaja yleiskuva siitä, mitkä ovat keskustelun keskeiset teemat ja taitekohdat. Nyt yritetään sanoa aivan liikaa liian pienessä tilassa. Lisäksi muutama analyttisempi artikkeli on perusopiskelijalle aivan liian haastava.

Hyvää meta-analyysia ateismin ja teismin kohtaamisesta ei ole vielä kukaan kirjoittanut. *Ateismia* paremmin tehtävästään suoriutuvat kuitenkin esimerkiksi teokset M. Peterson & R. Vanarragon, *Contemporary Debates in Philosophy of Religion* sekä J. J. C. Smart & J. Haldane, *Atheism and Theism* (2.nd ed.), jotka perustuvat argumentoituihin ajatustenvaihtoon eri näkemysten välillä. Heuristisesti tämä on oivaltavampi lähestymistapa kuin *Ateismin* usein hyvin sporadiset välähdykset. Kirjan suomalaisessa esipuheessa toivotaan kirjan edesauttavan yhteiskunnan

kehittymistä suuntaan, jossa kaikkia näkemyksiä arvioidaan tasavertaisesti. Edellä mainitut teokset olisivat olleet tämän päämäärän suhteen huomattavasti parempia.

Ateismi sisältää katsaukset ateismin historiaan, ateismin esiintymiseen globaalisti, useita artikkeleita, joissa arvioidaan joitakin teistisiä argumentteja, sekä luvut uskonnon naturalistisista selityksistä, uskonnonvapaudesta, ateismin uskonnollisuudesta ja ateistien psykologisesta profilista. Kirjasta kuitenkin puuttuvat kolme lukua, jotka löytyvät englanninkielisestä alkuteoksesta. Nämä luvut käsittelevät kalamargumenttia, feminismiä ja uskontoa sekä postmoderneja ateismin ja uskonnon muotoja. Mitään syytä näiden lukujen hylkäämiselle ei suomenoksessa anneta. Alkuperäisessä teoksessa ne kuitenkin tarjoavat olennaisia lisänäkökulmia ja varsinkin John Caputon postmodernia a/teologiaa käsittelevä luku hämentää sopivasti ateismin luonteen määrittelyä.

Tästä pääsemmekin kirjan keskeiseen ongelmakohtaan, ateismin määritelmään ja ateismin laajempiin filosofisiin ja eksistentiaalistisiin kytköksiin. Vaikka johdannossa esitetään muutama väljä määritelmä, jotka keskittyvät lähinnä jumalaukon puutteeseen tai positiiviseen uskoon, että sellaista oliota kuin Jumala ei ole, kirjan muissa luvuissa asiaa lähestytään monista eri perspektiiveistä. Aloittelevalle lukijalle tulee todennäköisesti helposti hämmentynyt olo, koska ateismi näyttää ilmenevän hyvin erilaisissa vaatteissa, kuten uskonnotkin yleensä tekevät. Tässä *Teologisen Aikakauskirjan* numerossa olevassa artikkelissa pyrin Aku Visalan kanssa lähestymään ateismin määrittelyä laajemmasta filosofisesta kokonaisperspektiivistä. Se, että ateismi määritellään uskon puutteena, ei vielä kerro meille kovinkaan paljon siitä, millaista ateismi käytännössä elämänfilosofiana on. Tämä tulee kyllä ilmi esimerkiksi Gavin Hyma-